

Nusaybin-Dibek'teki Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'ndaki Taş Rölikerler Üzerine Bir Değerlendirme

Assessing the Stone Reliquaries at Mor Yuhannon Tayyoyo Monastery in Nusaybin District's Village of Dibek

Ufuk Elyiğit¹

ÖZ

Hristiyanlık inancında önemli bir temsil aracına dönüşen aziz ve martır kültü, inanç ve ibadet esaslarının yanı sıra kilise litürjisini de şekillendiren unsurların başında gelmiştir. İnancı uğruna yaşamını feda etmiş olan aziz ya da martırlara ait kalıntılar kutsal birer emanete dönüşmüşlerdir. Rölik olarak adlandırılan söz konusu emanetlerin tanımlanma şekilleri ve kapsadıkları alanlar zamanla genişlemiştir. Kutsal sayılan emanetlerin muhafaza edildiği rölikerler ise yaşanan bu gelişmeler neticesinde form ve teknik özellikler açısından oldukça zengin bir yelpazeye sahip olmuştur. Süryanilerin yaşadığı bölgelerde yoğun bir şekilde görülen aziz kültü, dini mimarinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'ndaki rölikerlerin varlığı da bunu destekler niteliktedir. Çalışmanın amacı, Hristiyanlıkta görülen rölik kültürünün, gelişimine etki eden faktörlerin Doğu Hristiyanlığına ve dolayısıyla da Süryanilere yansımalarını incelemektir. Ayrıca kutsal emanetlerin muhafaza edildiği rölikerlere ait tipolojik bilgiler ışığında, söz konusu manastırda görülen rölikerlerin genel bir tanımlanmasını yapmaktır. Araştırma dahilinde incelenen rölikerlerin form ve teknik özelliklerine değinmeden önce, Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olan aziz ve martır kültü hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonraki aşama da ise Hristiyanlık inancındaki rölik kültü ve kullanılan röliker çeşitleri genel hatlarıyla tanıtmaya çalışılmıştır. Manastırda yer alan rölikerler, kilisenin narteks kısmında tespit edilmiştir. Bu durum söz konusu rölikerleri, bölgede yer alan benzer örnekler ile konum açısından farklı bir noktaya taşımaktadır. Rölikerlerin yapının orijinal dokusunda yer almayıp daha geç bir dönemde narteks kısmına eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. Tur Abdin Bölgesi ve dolayısıyla Izlo Dağı civarı göz önüne alındığında, Batı Süryanilerine oranla Doğu Süryanilerine ait manastırların söz konusu röliker formlarına ait daha fazla örnek barındırdığını söylemek mümkündür. Manastırın bünyesinde yer alan rölikerlerin form özellikleri, buldukları yer itibarıyla küçük ebatlara sahip olmalarına da yol açmıştır. Ayrıca incelenen örneklerin lahit formuna sahip rölikerler grubunda değerlendirilebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Martır, Doğu Süryani, Mor Yuhannon, Rölik, Röliker

¹Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

ORCID: U.E. 0000-0002-3839-3896

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ufuk Elyiğit,

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Balıkesir, Türkiye
E-posta: ueyliigit@bandirma.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.12.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 10.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 25.05.2023

Kabul/Accepted: 02.06.2023

Online Yayın/Published Online: 14.06.2023

Atf/Citation: Elyiğit, Ufuk, "Nusaybin-Dibek'teki

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'ndaki Taş

Rölikerler Üzerine Bir Değerlendirme". *Sanat Tarihi*

Yıllığı - Journal of Art History 32(2023), 205-232.

<https://doi.org/10.26650/sty.2023.1217952>

ABSTRACT

The cult of saints and martyrs, has become an important means of representation in the Christian faith and has occurred at the forefront of the elements that shape the church liturgy in addition to the principles of belief and worship. The remains of saints and martyrs who've sacrificed their lives for their faith have been turned into holy relics. The ways in which these relics are identified and the areas they cover have expanded over time. As a result of these developments, the reliquaries where holy relics are kept have gained a very rich range in terms of form and technical features. The cult of saints profoundly present in the region where Syrians live contributed to the shaping of religious architecture. The presence of reliquaries in Mor Yuhannon Tayyoyo Monastery also supports this. The purpose of this study is to examine the reflections of the relic cult found in Christianity and the factors affecting its development among the Syrians. In addition, the study purposes to make a general description of the reliquaries found in this monastery in light of the typological information on reliquaries containing holy relics. Before mentioning the form and technical features of the reliquaries under study, the article presents information about the cult of saints and martyrs, which has an important place in Christian theology. The next stage, of the study introduces; the cult of relics in Christianity in general terms, as well as the reliquaries that have been used. The reliquaries in the monastery were determined to be small in sizes and assessed under the group reliquaries in the form of sarcophagi.

Keywords: Martyr, Eastern Syriac, Mor Yuhannon, relic, reliquary

EXTENDED ABSTRACT

The cult of saints and martyrs, has become an important means of representation in the Christian faith, and occurred at the forefront of the elements shaping church liturgy in addition to the principles of belief and worship. The tomb structures of religious elders, have become symbols and been turned into sacred centers of pilgrimage as a result of the respect and devotion shown to them. These structures have plans developed within the framework of the belief in saints and martyrs and, can be encountered in various areas where Christianity spread. The activities carried out within the scope of such pilgrimages had impacts on the principles of belief and worship and subsequently contributed to the development of the holy relic cult. Having the relics of saints or martyrs who'd sacrificed their lives for their faith was considered to indicate a particular status. One could argue that the cult of saints and martyrs had been profoundly experienced in Mesopotamia, alongside where important developments in Christianity. The belief in saints and martyrs, influenced how religious architecture, was shaped and led to the construction of many immovable cultural assets in Mesopotamia.

The city of Silvan, in the Diyarbakır province of Türkiye is adjacent to this region and has an important place in terms of Christian theology. Silvan had also been called (Martyropolis) in accordance with the martyr cult and the religious martyrs buried there. Even from this path, Silvan can be emphasized as to have had an important position in terms of the cult of saints and martyrs throughout the entire region. The factors affecting the architecture ensured the regional popularization of the remains and objects that were considered as sacred. Reliquaries containing relics were also formed in this context and had a wide area of use. Remains and objects thought to belong to saints or martyrs were transformed into important means of representation. The ways in which these relics were identified and the areas they covered have expanded over time. As a result of these developments, the reliquaries gained a very rich range

in terms of form and technical features. These objects, also started being produced in various sizes and forms, and had been styled according to the shape of the remains they carried and the area where they were used.

Mount Izlo has hosted many structures where the monastic tradition of the Eastern Syriacs had moved to the status of a symbol. The cult of saints seen in the region contributed to the construction of many churches and monasteries. Influencing church traditions and liturgy as well as pioneering the development of religious architecture. The examples of religious architecture in the region contained very sacred relics. Some examples of the reliquaries encountered in churches and monasteries concretely reflect the atmosphere of faith in the region and the cult of saints. The fact that the monastery, which sources containing information about the region mention as belonging to the Eastern Syriacs, was built in honor of the Saint Mor Yuhannon Tayyoyo Its presence and the reliquaries found within also concretely supports the presence of the cult of saints and martyrs in the region. The area where the monastery was built is rich in limestone, which naturally, became the most used material in the construction of buildings, and the main material for the reliquaries in the monastery.

The purpose of this study is to examine the reflections of the relic cult found in Christianity and the factors affecting its development regarding Eastern Christianity, (i.e. the Early Syriacs). In addition, the study purposes to make a general description of the reliquaries found in the monastery mentioned above in light of the typological information regarding the reliquaries containing holy relics. Within the framework of the applied method. the research presents information about the cult of saints and martyrs, which has an important place in Christian theology, before mentioning the form and technical features of the reliquaries under study, The next stage, introduces the cult of relics in Christianity and the reliquaries that have been used in general terms. The study also examines the periods over which they spread based on the meaning they carried in Eastern and Western Christianity. Following these stages, the article identifies the positions of the reliquaries in the church. The required definitions were made by detailing their forms and technical features. In order to ensure the integrity of the subject, the current status of the reliquaries has been supported with visuals and drawings. In light of the findings, the reliquaries in the monastery were determined to be of small sizes and are assessable within the group of reliquaries possessing the form of sarcophagi. Identifying their forms and technical features was difficult, as they had been profoundly destroyed. No fine workmanship could be seen on the reliquaries local craftsmen had shaped. The difficulties encountered in dating were based on the presence of different views regarding the history of the monastery and the hagiography of the saints in the region.

Giriş

Çalışmamız Nusaybin'in Dibek Mahallesi, Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırına ait kilisenin narteks kısmında yer alan rölikerleri, form ve teknik özelliklerinin yanı sıra martyr kültü kapsamında tartışmayı amaçlamaktadır. Rölikerlerin kullanım amaçları ve işlevlerine değinmeden önce, rölik uygulamasının ortaya çıkışına zemin hazırlayan aziz ve martyr kültürünü genel hatlarıyla irdelemek konuya olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Hristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olan aziz ve martyr kültü, yaşamını dine adanmış ya da hayatını inancı uğruna feda etmiş kutsal kişileri nitelendirmek için kullanılmaktadır. Martyr, köken itibarıyla, Hristiyanlık öncesi inançlar ile ilişkilendirilebilir. Antik Dönem'in yanı sıra Yahudi inancına özgü bazı gelenekler, söz konusu uygulama için önemli birer etkileşim unsuru olarak değerlendirilebilir. Dua ve ibadet gibi birtakım ritüellere ait yöntemlerin pratiğe aktarılması noktasında da belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde tapınmaya bağlı olarak farklı ibadet şekilleri gelişim göstermeye başlamıştır. Hristiyan inancında kutsiyet atfedilen kişilere ait olduğu düşünülen fiziksel kalıntı veya objelere ayrıca önem verilmiş ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu tür emanetleri tanımlamak üzere kullanılan "rölik" terimi ise yukarıda değinmiş olduğumuz inanç ve ibadet esaslarına göre şekillenmiş simgesel bir ifade aracı haline dönüşmeyi başarmıştır. Kutsal kabul edilen röliklerin muhafaza edilmesini sağlayan, farklı form ve teknik özelliklerine sahip objelere "röliker" adı verilmiştir.

Hristiyanlık inancına ait önemli gelişmelerin yaşandığı Anadolu coğrafyası, farklı form ve teknik özelliklere sahip çok sayıda röliker örneğini de bünyesinde barındırmaktadır. Makalenin ana konusunu teşkil eden rölikerler, Süryaniler açısından kutsal sayılan Tur Abdin Bölgesi'nde yer almaktadır. Manastır geleneği yönünden zengin kültür varlıklarını bünyesinde barındıran bölge, inziva geleneği ve dolayısıyla aziz kavramının yoğun olarak görüldüğü bir inanç atmosferine sahiptir. Mor Yuhannon Manastırında yer alan taş rölikerler, kilisenin narteks mekanındaki duvar nişlerinin içerisinde yer almaktadır. Eserlerin incelenmesine yönelik belirlenen yöntem, form ve teknik özelliklere ek olarak rölik uygulamasının Hristiyan litürjisindeki yeri ve önemine vurgu yapmak üzere şekillenmiştir. Mor Yuhannon Tayyoyo Manastır kilisesindeki taş rölikerlerin neredeyse tamamı tahrip edilmiş olmasına rağmen, bölgedeki Hristiyanlık inancına bağlı gelişen litürjik faaliyetler hakkında birtakım veriler sunmaktadırlar. Rölik olarak adlandırılan ve manevi bir anlam yüklenen bu maddi kültür kalıntılarının işlevlerinin yanı sıra kullanım alanlarına göre kazandıkları biçim özellikleri de incelenmiştir. Rölik uygulamasına zemin hazırlayan aziz ve martyr kavramlarına değinilerek konunun daha anlaşılır bir temele oturtulması hedeflenmiştir.

Hristiyanlıkta Martyr ve Rölik Kültü

Martyr kültürünün kökeni azizlere duyulan saygıya dayanmaktadır. 2. yüzyıl ortalarından başlayarak yaşamlarını inançları uğruna feda eden Hristiyanlar martyr olarak tanımlanmış ayrıca aziz derecesine yükseltilerek büyük bir saygı görmüşler, böylelikle martyr kültü meydana

gelmiştir¹. Yunanca “şahit” kelimesinden türetilen martyr terimi, Hristiyan literatüründe ilk zamanlarda yalnızca İsa Mesih’in yaşamına tanık olan Havariler için kullanılırken, daha sonraki dönemlerde inancı uğruna büyük zorluklara göğüs geren ve nihayet bu yolda ölen kişiler için kullanılmaya başlanmıştır². Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında en erken şehit mezarının İzmir Piskoposu Polycarp’a³ ait olduğu ifade edilebilir. (İzmir, Türkiye). Constantinus öncesi dönemde şehitler için özenli ve belirgin mezar anıtları dikmek ve mimari açıdan süslemek pek mümkün olmamaktaydı. Başlangıçta Roma’da yer alan Petrus ve Paulus’a ait mezarlar belirlenmiştir. Erken dönemde mütevazı halde bulunan bu mezarlar, sonraki dönemlerde daha da görkemli bir hale getirilmiştir. Büyük Constantinus’dan sonraki dönemlerde martyrlere ait mezarlara özen gösterilmiş ve bazen kiliselere dahil edilmiştir⁴.

Martyr kültürüne dayanan “kutsal eşyalar”ın kökeni 3. yüzyıldan kalma Hristiyanlığın önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Martyr inancına ve ona bağlı olarak gelişen ibadet şekillerine tanıklık eden erken kaynaklar, M.S. 2. Yüzyıla yaklaşık olarak 160 civarına aittir. 4. yüzyıla kadar martyre ait mezar, daha sıradan olan komşu mezarlardan görünüşte pekte farklı olmamıştır. Martyr kültürünü normal ölü kültüründen ayıran nokta, Ökaristi ayininin mezarlarda kutlanması idi. Martyr kültü, barış döneminden önce halk arasında popülerken, sonrasında imparatorluk genelinde tüm çevrelerde yayılmaya başlamıştır⁵.

İlk Hristiyan martyr kültürünün, Greko-Romen kahraman kültü tarafından tetiklendiği ifade edilebilir. Bu bağlamda pagan inanışlarda yaygın olarak görülen bir kült kahramana tapınma biçiminden etkilenmiştir. Az ya da çok gerçekleşen bu etkileşim Hristiyan inancındaki martyr kavramına etki etmiştir. Bir başka unsur ise Erken Hristiyanlık inancında Yahudiliğin etkileri şeklinde düşünülebilir⁶.

Söz konusu kült, esas itibarıyla özel hatta anıtsal özellikler taşıyan ve “martyrium” olarak adlandırılan mezar yapıları etrafında şekilleniyordu. Azizin bedenine ait kalıntılar “emanetler” (leipsanon: kalıntılar) kültürün merkezinde yer almakta ve taşınabilir özelliktedirler. Halk bu taşınabilir emanet parçalarını kurduğu kiliselere taşımış veya özel olarak kullanmaya devam

- 1 Ayşe Aydın, *Lahit Formlu Rölikerler*, (Antalya: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü,2011), 6.
- 2 Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 322.
- 3 Havari Yuhanna’nın öğrencisi ve Anadolu’da yetişmiş kilise babalarından birisi olan Aziz Polycarp için bkz. Ayşe Yıldırım Kartopu, “Erken Dönem Kilise Babalarından Aziz Polycarp’ın Hristiyanlık Anlayışı ve Hristiyan İlahiyatına Etkisi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2018), 207-215; Alexander Roberts, James Donaldson ve A. Cleveland Coxe. *Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325* (Newyork: Charles Scribner’s Sons, 1913), 31-36; Herbert Musurillo, *The Acts Of The Christian Martyrs* (Oxford: Oxford at the Clarendon Press 2000), 3-21; Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers*, (London: William Heinemann New York G. P. Putnam’s Sons,1919),1: 279-301; Marc Madrigal, *Kilise Babaları*, (Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015), 12- 13.
- 4 Guntram Koch, *Frühchristliche Kunst Eine Einführung*, (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1995), 82-84.
- 5 Anja Kalinowski, *Frühchristliche Reliquiare im Kontext von Kultstrategien, Heilserwartung und sozialer Selbstdarstellung*, (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2011), 8-9.
- 6 Theodor Klauser, “Christlicher Märtyrerkult, Heidnischer Heroenkult ve Spätjüdische Heiligenverehrung”, *Arbeitsgemeinschaft Für Forschung Des Landes Nordrhein-Westfalen Geisteswissenschaften* içinde (Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1960), 29-30.

Hristiyan teolojisine göre şekillenen aziz ve martır kültü, tarihsel süreç boyunca çeşitli gelişim ve dönüşümler yaşamıştır. Hristiyanlık açısından önem arz eden ve birer sembole dönüşmüş olan din adamlarına kutsiyet atfedilmiştir. Yaşamlarını ibadet ile geçiren veya inançları uğruna hayatlarını feda eden bu kişiler, geride kalanlar için birer şefaata aracı olarak düşünülmüştür. Martır ve aziz olarak nitelendirilen bu inanç sahibi Hristiyanların bedenleri ve onlara ait olduğu düşünülen objeler, kutsal emanet olarak nitelendirilmiş ve rölik olarak adlandırılan bu kalıntılar biriktirilmeye başlanmıştır. Yapılış amaçlarına ve taşıdıkları kutsal emanetlere göre kategorize edilen röliklere temel teşkil eden unsurlar, kullanım şekillerine ek olarak malzeme ve teknik özelliklerini de belirlemiştir.

Hristiyan öğretisinin gerçekliğinin kanıtı şeklinde ifade edilen rölikler arasında ilk sırada İsa'nın rölikleri yer almaktadır. İsa mezarında dirildiği için ondan geriye kalan asıl rölik mevcut değildir. Fakat yaşadığı esnada kullandığı eşyalar, ona ölüm anına kadar temas eden her obje birer rölik olarak kabul edilir. İsa'dan sonra en önemli rölikler martırlara ait olan röliklerdir. Çünkü onlar, İsa'nın tüm insanlık uğruna kurban edilmesine benzer şekilde, inançları için kurban edilmiş, nihayetinde şehit olmuşlardır¹⁴.

Rölikleri tanımlamada alegorik¹⁵ bir ifade biçimi kullanılmıştır. Bu durum İnananlar için açık bir mesaj haline dönüşmelerine yol açmıştır. Çünkü onlar aynı zamanda içlerinde bulunan bedenlerin kutsallığının teyidi ve taklidine teşvik etmişlerdir¹⁶. Rölikler, teolojik fikirleri ifade ederler, ancak aynı zamanda görsel temsil olanaklarının sınırlarını yansıtır ve bu nedenle bir tür orta çağ "imge teorisi" içerirler. Erken Ortaçağ'da kilise kutsama ayini bağlamında ayine bağlı kalıntılara saygı gösterilmektedir¹⁷. Ortaçağ'da azize ait kemikler bölünmüş ve lahit benzeri tabutlarda parçalar halinde sergilenmiştir. Manastırlar, hükümdarlar ve kasabalar hem otorite sahibi olmak hem de belirli sınırlara hâkim olmak için azizleri ve dolayısıyla kalıntıları kullanmışlardır¹⁸. Devam eden iktidarın bir nesnesi olarak, rölikler, fiziksel veya bağlamsal olarak sürekli olarak revize edildiği için bir prestij göstergesi olarak günümüze kadar gelmiştir¹⁹.

Kullanım amacına ve şekline göre iki rölik türü oluşmuştur. Bunlardan ilki asıl rölik (primer rölik), aziz ya da martırın fiziksel kalıntısını, ikinci derecede rölik ise (sekunder ya da kontakt/temas rölik) fiziksel kalıntıya temas etmiş giysi parçası vb. nesneyi temsil etmektedir. Rölik

14 Ayşe Aydın, "Hristiyan Dinindeki Martır-Aziz ve Rölik Kültünün Kilikya-İsaurya Bölgesi Hristiyanlığına Yansımaları", *OLBA* XVII (2009), 63.

15 Bir düşünce, kavram veya sanat dışı herhangi bir gerçekliğin figüratif bir simge halinde betimlenmesi olarak tanımlanabilen alegori için bkz. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi, 2015), 21; Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi, 2020), 10; Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Can, 2021), 95-135; Özkan Eroğlu, *Plastik Sanatlar Sözlüğü* (İstanbul: Tekhne, 2013), 12.

16 Michele C. Ferrari, "Gold und Asche. Reliquie und Reliquiare als Medien in Thiofrid von Echernachs Flores epytaphii sanctorum", *Reliquiare im Mittelalter* içinde haz. Herausgegeben von Bruno Reudenbach und Gia Toussaint (Berlin : Akademie Verlag GmbH, 2011), 66.

17 Susanne Wittekind, *Zur Bedeutung Von Reliquaren In Der Frühmittelalterlichen Liturgie* 2013, 231.

18 Caroline Walker Bynum ve Paula Gerson, "Body-Part Reliquaries and Body Parts in the Middle Ages", *The University of Chicago Press on behalf of the International Center of Medieval Art* 36 (1997), 4.

19 Cynthia Hahn, "What Do Reliquaries Do for Relics?", *NUMEN* 57(2010), 290.

kültü, Hristiyanlara özgü bir uygulama değildir. Heros olarak görülen tanrılaştırılmış kişilerin fiziksel kalıntıları (asıl rölikleri) ya da Heros'un yaşarken kullandığı eşyalar (ikinci derece rölikler) şehirde yer alan ve heroon adı verile mezar yapılarına konulmuş, böylelikle rölik kültü meydana getirilmiştir. Peygamber Elişa'nın mezarındaki röliğine temas eden ölü bir adamın dirilmesi olayı, Yahudilerde, rölik kültürünün varlığını ortaya çıkarmaktadır. Hristiyanlık inancında ise rölik kültürünün kökeni, Hz. İsa'nın giysisine dokunduğu için iyileşen hasta bir kadının anlatıldığı Yeni Ahit'e dayandırılabilir²⁰.

İsa'nın üzerinde öldüğüne inanılan haç ve mezarı, Hristiyan inancında en önemli rölikler olarak kabul görmüştür. Zaman zaman bu kutsal rölikten hacılar birer parça almayı başarmıştır. Kutsal haçtan alınan bu parçalar için staurothek²¹ adında özel kutular yapılmıştır. Erken dönemlerden itibaren röliker formları zengin bir hal almıştır. Staurotheklerin dışında önemli bir röliker grubunu enkolpion²² (rölik kolyeler) oluşturmaktadır. Bir diğer grubu farklı formlara sahip capsella veya capsa²³ olarak adlandırılan kapalı rölikler oluşturur. 4. Yüzyıldan itibaren özellikle 5. ve 6. Yüzyıllarda kutsal yağın konulduğu ampulla²⁴ adı verilen metal ya da pişmiş topraktan üretilmiş küçük şişelerde bu gruba dahil edilmektedir. Yukarıda belirtilen röliker dışında ağaç, kitap, çan, lamba vb. doğada var olan ya da sık kullanılan nesnelerin formlarına sahip olan rölikerler bulunduğu gibi, rölikin şekline göre yapılmış baş, el, kol, parmak, büst, bacak, ayak şeklinde rölikerlerde üretilmiştir²⁵.

20 Aydın, Lahit, 2011, 21-25.

21 Kutsal Haç, bu rölikerlerin tasarımında belirgin olmuştur. Kutunun ortasına yerleştirilen haç, genellikle en büyük kalıntıdır ve kutudan çıkarılabilmektedir. Diğer rölikler ise merkezde yer alan haçın etrafında sıralanan bölmelere yerleştirilir. Bkz. Bradley Alan Hostetler, "The Function of Text: Byzantine Reliquaries with Epigrams, 843-1204", (Doktora Tezi, Florida State University College of Fine Arts, 2015), 61; Von Joseph Braun, *Die Reliquiare Des Christlichen Kultes Und Ihre Entwicklung* (Herder & Co. Gmbh. Verlagsbuchhandlung, 1940), 21.

22 İnananların üzerinde taşıyabildikleri kolye şeklindeki rölikerler için bkz. Brigitte Pitarakis, *Les Croix- Reliquaries Pectorales Byzantines En Bronze* (Paris: Picard, 2006), 23-39; Kateřina Harnickova, "Between East And West: Bohemian Reliquary Pectoral Crosses As Testimony To Religious And Cultural Exchange", *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe Archaeological and Historical Evidence II* içinde, haz. Maciej Salomon, Marcin Wołoszyn, Alexander Musin, Perica Špehar (Kraków – Leipzig-rzeszów – Warszawa, 2012), 2-12; Ufuk Elyiğit, "Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki Madeni Haç Örnekleri", *Art-Sanat 18* (2022), 185-194; Feride İmrana Altun, "Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemine Ait Bronz Haçlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1* (2020), 140-143; Hasan Buyruk, "Silifke Müzesindeki Haç Röliker", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 33* (2014), 504-512; Hüseyin Metin, "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 24* (2019): 413-418; Hicran Özdemir ve Gökçen K. Öztaşkın, "Denizli Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup" (XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri Pamukkale, 14-16 Ekim 2019); Oğuz Koçyiğit, "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 35* (2018), 110-121.

23 Rölik kapları için en eski isimlendirmelerden biri olan capsella için bkz. Braun, *Die Reliquiare*, 40; Galit Noga-Banai, "The Trophies of the Martyrs An Art Historical Study of Early Christian Silver Reliquaries", *Oxford Studies In Byzantium* içinde haz. James Howard-Johnston Elizabeth Jeffreys Marc Lauxtermann vd. (Oxford University Press, 2008), 38- 95.

24 Çeşitli formlarda yapılan ve farklı amaçlar için kullanılan bu sınıv kapları için bkz. Ayşe Aydın, "İzmir Arkeoloji Müzesi ile Tarih ve Sanat Müzesi'nde Bulunan Ampullalar", *OLBA XXIII* (2015), 487-513; Karl Sandin, "Liturgy, Pilgrimage, and Devotion in Byzantine Objects", *The University of Chicago Press on behalf of the Detroit Institute of Arts 67* (1993), 47-53.

25 Aydın, Lahit, 29-32.

Doğu Hristiyanlığında rölikerlerin kilise içindeki konumlarına bakıldığında, bema alanında altların içinde, mensa adı verilen levhanın altında veya altar tabanındaki yüzeysel, yuvarlak ya da elips şeklindeki nişe (lokulus) yerleştirildikleri gözlenmektedir. Söz konusu rölikerlerin, taştan ya da mermer malzemeden yapılmış dikdörtgen prizmal gövdeli, köşelerinde akroter bulunan kapaklarıyla küçük lahit formunda ya da gövdesi ve kapağı oval formda metalden, özellikle gümüşten yapıldıkları vurgulanabilir. Altar dışında rölikerlerin yerleştirildikleri bir başka yer ise duvar yüzeyindeki nişlerdir. Niş içinde röliker ya da rölik içeren benzer kutuların varlığı 4. yüzyıldan başlayarak tespit edilmektedir²⁶.

Kilise içinde bazı dönemlerde lahitlerin yerleştirilmesi için özel mekanlar meydana getirildiği görülmektedir. Gerçek lahit ölçülerine ulaşamazsa da iç kısımlarında genellikle asıl rölikten bir parça ya da ikinci derece rölik yer alan lahit formundaki rölikerlerin, Suriye’de aynı şekilde kilise içinde kendilerine ayrılmış bema yanındaki odalarda buldukları görülür. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye kiliselerinde bemanın kuzey veya güneyindeki yan odalardan biri martyrion olarak isimlendirilmektedir²⁷.

Makalenin konusunu teşkil eden rölikerler, Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı’na ait kilisede yer almaktadır. Manastırın inşa edildiği İzlo Dağı, Tur Abdin Bölgesi’nin²⁸ sınır komşusu sayılır. Dağın yamacındaki kayalıklara inşa edilen manastır, Doğu Süryanilerine aittir. Batı Süryanilerinin daha yoğun olarak yaşadığı Tur Abdin Bölgesi’ndeki manastırlardan farklı olarak ulaşılması güç noktalara inşa edilmişlerdir. Doğu Süryanilerine ait manastırlarda yer alan kiliselerin plan şemalarının da farklılık arz ettiği ifade edilebilir Batı Süryanilerine ait Manastır kiliselerinin genel itibariyle sahip olduğu enine (kuzey-güney doğrultusunda) gelişen plan tipine karşın, Doğu Süryanilerine ait manastırlardaki kiliselerin plan şemaları dikine (doğu-batı) bir doğrultu sergilemektedir. Bölgede inşa edilen kilise ve manastırların azizlere ithaf edilmesi ve bazı litürjik uygulamaların buna göre düzenlenmesi aziz kültürünün yoğun şekilde görüldüğüne dair somut birer veri olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelemiş olduğumuz Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı ’da sözü edilen duruma örnek teşkil etmektedir. Süryani inziva geleneğinin şekillendirmiş olduğu manastırın kilise bölümünde, günümüze kadar sağlam bir durumda gelememiş olsalar da aziz kültürü ile ilişkilendirilen rölikerlerin varlığı, Doğu Hristiyanlığında görülen rölik kültürünün farklı bir uygulamasını gözler önüne sermektedir. Araştırmanın daha sağlıklı ilerleyebilmesi adına, manastırın tarihçesine değinmek faydalı olacaktır. Rölikerlerin bulunduğu kilisenin plan yapısı ve iç mekân anlayışının yanı

26 Aydın, “Hristiyan Dinindeki Martir”, 69-70.

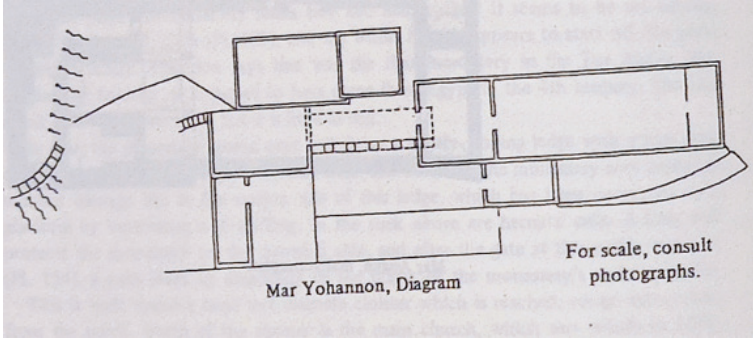
27 Aydın, “Lahit”, 35-36.

28 Süryaniler tarafından bu isim halen kullanılmaktadır. bkz. Andrew Palmer, *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin* (Cambridge, 1990), 28; Gertrude Bell, *The Churches and Monasteries Of The Tur Abdin, With an Introduction and Notes By Marlia Mundell Mango* (London, 1982), III; Sebastian Brock, “Tur’Abdin- a Homeland of Ancient Syro-Aramaean Culture”, *Turabdin* içinde haz. Hans Hollerweger, (Linz: Rudolf Trauner 1999), 22-23; Elif Keser Kayaalp, *Churh Arcitecture of Late Antique Nothern Mesopotamia*, (London: Oxford University Press 2021), 153-223; Gabriyel Akyüz, *Mardin İli’nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*, (Mardin: 1998), 26; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, (London: Pindar Press, 1989), 240-258.

sıra rölikerlerin kilisedeki konumları ve şekillenişleri hakkında değerlendirmeler yapılarak konunun derinlemesine analizi sağlanmaya çalışılacaktır.

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastır Kilisesi

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı, Mardin'in Nusaybin ilçesi Dibek Mahallesi'nde yer almaktadır. Mor Evgin Manastırı'nın doğusunda yer alan yapı, inziva geleneğine uygun bir şekilde İzlo Dağı'nda yer alan kayalıkların yamacına inşa edilmiştir. Manastır terk edildiği için günümüzde faal olarak kullanılmamaktadır. Manastırın kilisesi dahil bazı bölümleri kısmen de olsa günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilmiştir. Manastır, çok sayıda kaya oyma ve taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş müstakil mekândan oluşmaktadır. Çeşitli amaçlar için kullanılan bu mekanlar, farklı plan tiplerine sahiptir. (G. 1-2)

Görsel 1: Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'na ait eskiz (Sinclair, 1989:348).

Görsel 2: Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'ndan genel görünüm.

Mor Yuhannon Tayyoyo, Kaşkar Bölgesi'nde Hira kasabasında doğduğu için Arap lakabını almıştır. Erken yaşlardan itibaren münzevi bir hayat tarzını benimseyen Mor Yuhannon, Mor

Evgin ile birlikte Süryani kilise geleneğine önemli katkılarda bulunmuştur. Kaynaklardan aktarılan ve manastırın inşa edilme sürecinde yaşandığı rivayet edilen bir anlatıya göre; Mor Yuhannon, Şem'un Huzaya'ya yaklaşan ölümünü anlatır ve cesedinin Mor Evgin Manastırı'na götürülmesini ister. Ancak o öldüğünde, diğer inananlar onun başka bir yere taşınmasına izin vermezler. Bazı Ermeniler azizin cesedini almak için çaba sarf eder fakat amaçlarına ulaşamazlar. Ancak sadece azizin sağ elini almayı başarırlar. Söz konusu kişiler Midyat'ta yakalanır ve ele geçirilen rölik, yerel halk tarafından alı konulmak istenir; durumu öğrenen Nusaybin vatandaşı olan Syndws adında bir inanan, Midyat'a doğru yola çıkar ve geceyi kilisede geçirdikten sonra kutsal emaneti geri alır. Daha sonra ise manastırı inşa eder²⁹.

Mor Yuhannon'a ait bilinen en eski yaşam hikâyesine göre, Hira'da doğmuş olan bu Doğu Süryani azizi, sonradan Nusaybin Okulu'na gelmiş ve ona adanan manastır ölümünden sonra 9. Yüzyılda inşa edilmiştir. Daha sonra oluşan gelenek bu azizi Mor Evgin'in öğrencisi olarak anmaktadır. Herzfeld ve Guyer ise Mor Evgin'deki kubbe ile benzerliğinden dolayı narteksteki kubbeyi 9. yüzyıla tarihlemişlerdir. Ancak bugün Mor Evgin'in kubbesinin 1271'e tarihlendirildiğini kaynaklardan öğreniyoruz³⁰. Ugo Monneret de Villard ise kilisenin narteks kısmının üzerini örten kubbenin, İslam döneminin ileri aşamasına tarihlendirilebileceğini ve dolayısıyla da kilisenin 11. yüzyıldan önce inşa edilmiş olamayacağını vurgulamaktadır³¹.

Mor Evgin Manastırı'nın 1271 yılında restore edildiğine yönelik bilgi veren kaynaklar Mor Yuhannon Manastırı'ndan da söz etmektedir. Aynı kaynaklar o dönemde her iki manastırda da çok sayıda keşişin yaşadığını ifade etmektedir. Ayrıca 1501 ve 1607 tarihli kaynaklarda Mor Yuhannon ve Mor Evgin Manastırı'nın ismi geçmektedir.³² Mor Evgin Manastırı'nda olduğu gibi bu manastırında da 18. Yüzyılın ortasında Batı Süryanileri tarafından kullanılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Barsavm'ın derlediği kolofonlar 19. Yüzyılda Mor Evgin ve Mor Yuhannon manastırları arasında kuvvetli bir bağa işaret etmektedir³³.

Kuruluşu hakkında kesin bir tarihlendirme yapmakta zorlandığımız manastırın, çeşitli onarımlar neticesinde kısmen de olsa günümüze kadar gelebildiğini ifade edebiliriz. Manastırın inşa tarihi ile ilgili tutarlı bilgilerin bulunmayışı tarihçe konusunda yapıyı sağlam bir temele oturtmamıza engel teşkil etmektedir. Mor Evgin Manastırı ile olan organik bağları ve her iki manastır ile ilgili aziz öykülerindeki farklılıklar, söz konusu manastır ve bünyesindeki yapıların tarih aralığını belirleme noktasında karşımıza çıkan bir başka zorluk olarak nitelendirilebilir. Manastır, İzlo Dağının sarp kayalıklarına inşa edilmiştir. Kaya oyma yapılar ve ayrıca müstakil olarak inşa edilmiş farklı amaçlara hizmet eden birçok mekândan oluşmaktadır.

29 Sebastian Brock, "Notes on Some Monasteries on Mount Izla", *Abr-Nahrain* 19, (1980), 11.

30 Barış Altan, "Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı", *Tur 'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası* içinde, haz. Elif Keser Kayaalp, (Kültürel Mirası Koruma Derneği, 2022), 69.

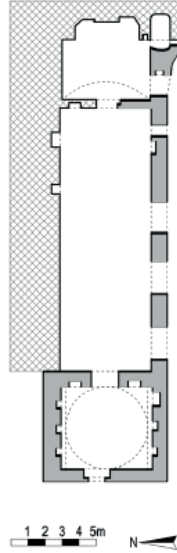
31 Ugo Monneret de Villard, *Mezopotamya Mimarisinde Kutsal Mekanlar*, çev. Arusyak Özfuruncu (İstanbul:Yaba, 2012), 83.

32 David Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318-1913*, (Leuven: Peeters, 2000), 43.

33 Altan, "Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı", 69.

Manastır, inşa edildiği kayalıkların topografik yapısına uyum sağlayacak şekilde kademelendirilmiştir. Oldukça geniş bir alana yayılan yapılar topluluğu kayalıkların yamacına yaslanmış vaziyettedir. Manastır meydana getiren yapıların güney cephelerinde yer alan revak benzeri kemer dizileri göze çarpmaktadır. Farklı yüksekliklerde yer alan yapılar arasında kilise, ebatları bakımından ön plana çıkmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilise, dikine dikdörtgen bir plan şeması sergilemektedir. Kiliseye giriş, farklı bir kotta buluna merdivenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Kilisenin batısında yer alan narteks kısmı, kare bir plan şemasına sahiptir. Narteksin üzeri tromp geçişli tuğla malzemeden yapılmış bir kubbe ile örtülmüştür. Söz konusu kubbe, Mor Evgin Manastırı'nda bulunan ve 12. yüzyıla tarihlendirilen kubbe ile form açısından benzer özellikler sergilemektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, her iki kubbe de aynı dönemlere tarihlendirilebilir.

Narteks kısmının plan şeması göz önüne alındığında, Batı Süryanilerine ait manastırlarda yer alan kiliselere ait narteks bölümlerinden ayrılmaktadır. Narteksin kare bir mekân olgusuna sahip oluşunun yanı sıra kubbe ile örtülmüş olması, Batı Süryanilerine ait kiliselerdeki nartekslere göre zıt bir karakter göstermektedir. Çünkü Batı Süryanilerine ait kiliselerin birçoğunda kuzey-güney aksında uzanan, enine mekân anlayışına uygun narteks bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu bölümlerin üzeri genel itibariyle beşik tonoz ile örtülmüştür. Kilisenin naos mekânı, doğu-batı doğrultusunda da uzanan plan şeması ile derinlemesine bir mekân olgusuna sahiptir. Kilise bu yönüyle Batı Süryanilerine ait manastır kiliselerinde görülen kuzey-güney yönlü enine gelişen mekân olgusundan farklı bir yönelim arz etmektedir. (G. 3)

Görsel 3: Manastırın ana Kilisesine ait plan şeması. (Altan, 2022: 60)

Naos mekânı bir templon duvarı ile apsis bölümünden ayrılmaktadır. Naosun üzerini örten beşik tonoz, tuğla malzeme ile örülmüştür. Apsis kısmı benzer şekilde tuğladan bir kemer vasıtasıyla belirgin hale getirilmiştir. Apsis derinliğinde yer alan üçlü kemer formu, alışılmışın dışında bir görüntü sergilemektedir. (G. 4)

Görsel 4: Kilisenin naos mekânından görünüm.

Manastırda farklı amaçlara hizmet eden çok sayıda yapı bulunmaktadır. Değişik ölçülere sahip bu mekanların işlevleri konusunda kesin bilgi edinilememiştir. Kilisenin de aralarında yer aldığı yapılar topluluğunun hemen üst ekseninde gözetleme kulesini andıran bir yapı dikkat çekmektedir. Ayrıca yapılar topluluğunun yaslandığı kayalıklarda çeşitli ek mekanlara yer verilmiştir. Kaya kütlelerinin oyulması suretiyle şekil verilen bu mekanlar, çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. (G. 5)

Görsel 5: Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'na ait genel görünüm.

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastır Kilisesi'nde Yer Alan Röliker Örnekleri

Manastırdaki rölikerler, kilisenin narteks kısmında bulunmaktadır. Rölikerlerin narteks kısmında konumlandırılmış olmaları, Doğu Süryanilerine ait benzer örnekler ile karşılaştırıldığında ünük bir yapı sergilemelerine neden olmaktadır. Rölikerlerin kilisenin narteks mekânında yer alması, Doğu Hristiyan Dini mimarisi açısından sık görülen bir durum değildir. Azizlere ait rölikerlere genellikle ya kilisenin kutsal alanında ya da kiliseye bitişik ayrı bir mekânda yer verilmektedir. Rölikerler, narteksin kuzey, güney ve doğu cephe duvarlarına açılmış sekiz adet niş içerisine yerleştirilmiştir. Ancak doğu cephede bulunan ve naos mekanına geçişi sağlayan kapı açıklığının her iki yanında yer alan rölikerler, tahrip edilmek suretiyle buldukları yerden sökülmüşlerdir. Geriye kalan altı adet röliker, narteksin kuzey ve güney cephe duvarlarında bulunmaktadır. Rölikerler, aynı eksen üzerinde yer alan tuğla kemerli nişlerin alt kısmına konumlandırılmışlardır. Ancak taş malzeme kullanılarak şekillendirilmiş olan bu kutsal emanet taşıyıcıları, büyük oranda tahrip edilmişlerdir (G. 6-7).

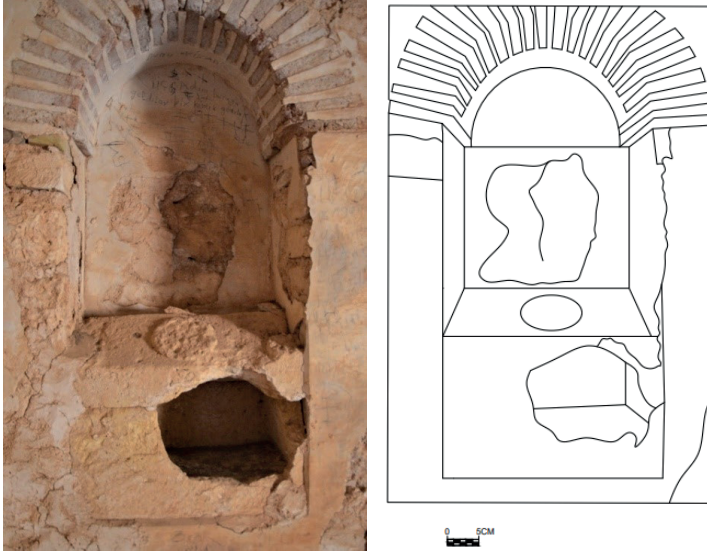

Görsel 6: Kilisenin narteks bölümünden genel görünüm.

Görsel 7: Narteks bölümünde yer alan rölikerler.

1 Numaralı Röliker Örneği (G. 8-9): Tuğla malzemedan yapılmış yuvarlak kemerli bir niş içine yerleştirilen röliker, taş malzemedan oyma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Kapak ve ana gövde kısmından oluşmaktadır. Çatı formunda yapılmış olan kapağın ana eksenine denk gelecek şekilde rozet benzeri bir motif yerleştirilmiştir. Yüksek kabartma tekniğinde yapılmış olan bu bezeme, büyük oranda tahrip edildiği için tanımlamak mümkün olmamıştır. Ayrıca kapağın duvar ile bitiştiği noktada, akroter³⁴ benzeri bir kabartma daha yer almaktadır. Rölikerin kapak ve gövde kısmı kırılarak tahrip edilmiştir.

34 Tepelik anlamında kullanılır. Yunanlara ait tapınaklarda alnlığın saçak tepesine yerleştirilen heykel ve bezemelere verilen addır. bkz. Turani, Sanat Terimleri, 9.

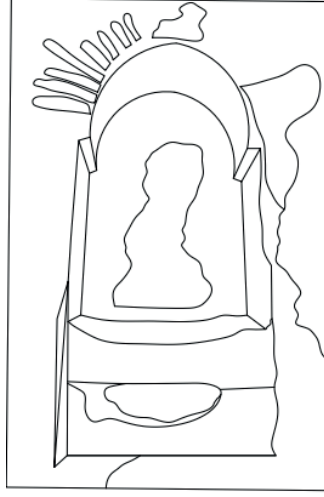
Görsel 8: 1 numaralı röliker örneği.

Görsel 9: 1 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

2 Numaralı Röliker Örneği (G. 10-11): Önceki örneğe benzer şekilde tuğla ile örülü yuvarlak kemerli kademeli bir niş içinde yer alan röliker, kireç taşından oyma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yekpare bir görünüme sahip olmasına rağmen kapak ve gövde kısımlarının birleşiminden oluşmaktadır. Yukarı doğru sivrilen kapak, çatı formuna yakın bir özellik sergilemektedir. Kapak ve gövde kısmı yoğun şekilde tahribata uğramış ve kırık vaziyettedir. Ayrıca kapağın niş duvarı ile birleştiği nokta da akroteri andıran bir kabartma bulunmaktadır.

3 Numaralı Röliker Örneği (G. 12-13): kullanılan malzeme ve uygulanan teknik açısından diğer iki örnek ile benzer özelliklere sahip olan röliker, aynı şekilde tahribata uğramıştır. Kapak ve gövde kısmı sade tutulmuş olup form açısından iki numaralı örneği anımsatmaktadır.

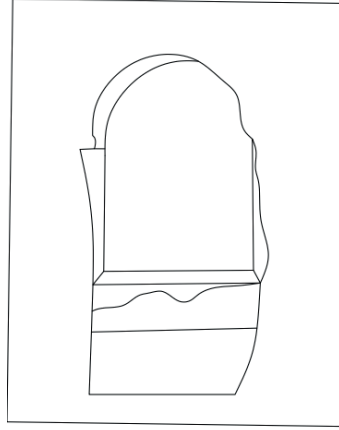
4 Numaralı Röliker Örneği (G. 14-15): Kireç taşından oyularak şekillendirilmiş olan röliker, tuğla kemere sahip kademeli bir duvar nişine yerleştirilmiştir. Çatı benzeri bir forma sahip kapak kısmı ve gövdeyi meydana getiren alt bölüm, merkez ekseninde tahrip edildiği için kırık bir vaziyettedir. Kapağın duvar nişi ile birleştiği eksenlerde, dışa doğru belirgin bir şekilde taşıntı yapmış akroter tarzındaki kabartmalar dikkat çekicidir.

0 5CM

Görşel 10: 2 numaralı röliker örneği.

Görşel 11: 2 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

0 5CM

Görşel 12: 3 numaralı röliker örneği.

Görşel 13: 3 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

Görsel 14: 4 numaralı röliker örneği.

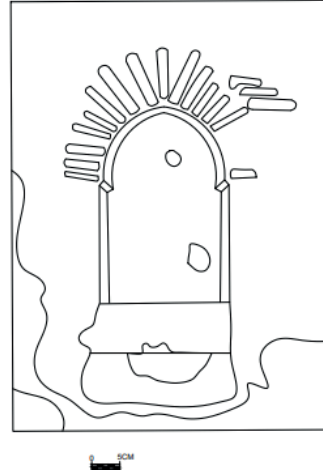

Görsel 15: 4 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

5 Numaralı Röliker Örneği (G. 16-17): 4 numaralı rölikerin bulunduğu duvar cephesinde ve aynı eksen üzerinde yer aldığı gibi benzer boyutlara da sahiptir. Oldukça tahrip edilen rölikerin kapak ve gövdesi kısmen kırık durumdadır. Kireç taşından oyma tekniği kullanılarak biçimlendirilmiş olan rölikerin kapak formu, dışa taşkın olmayıp daha yumuşak hatlara sahiptir.

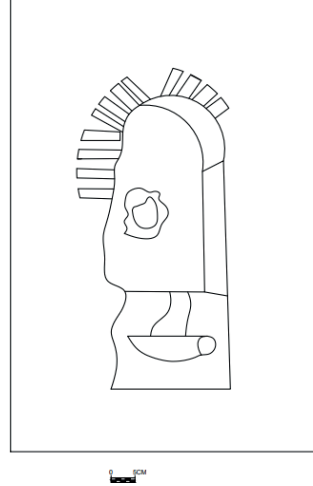

Görsel 16: 5 numaralı röliker örneği.

Görsel 17: 5 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

6 Numaralı Röliker Örneği (G. 18-19): Son örneğimiz kendinden önceki diğer iki örnek ile aynı duvar yüzeyinde yer alan üçüncü nişin bünyesine yerleştirilmiştir. Form ve teknik açısından benzer özellikler taşıyan rölikerin kapak ve gövde kısmı kırılmış durumdadır. Kapak büyük oranda tahrip edildiği için form özelliği belirlenememiştir.

Görsel 18: 6 numaralı röliker örneği.

Görsel 19: 6 numaralı röliker örneğine ait çizim (Leman Apsur, 2022).

İncelenen rölikerler, form ve teknik özelliklerin yanı sıra kullanılan malzeme bakımından da bazı ortak özellikler sergilemektedirler. 1 numaralı röliker, incelenen diğer örneklerle nazaran daha büyük ölçülere sahiptir. Ayrıca kapak formu ve rozet tarzındaki kabartma motifi, ayırt edici birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Güney cepheye yerleştirilmiş olan 2 ve 3 numaralı rölikerler ise aynı eksen üzerine konumlandırılmışlardır. Boyut olarak yakın ölçülere sahip her iki röliker örneği de süsleme açısından sade tutulmuştur. Kuzey cephe duvarında yer alan, 4, 5 ve 6 numaralı rölikerler ise aynı eksen üzerinde sıralanmış olup ebat olarak birbirlerine yakın ölçülerde şekillendirilmişlerdir. 4 numaralı röliker, kapak kısmında bulunan akroter tarzındaki kabartmalar göz önüne alındığında, 1 numaralı röliker ile birlikte bezeme unsuru barındıran ikinci örnek olarak değerlendirilebilir. Form açısından benzerlik arz eden 5 ve 6 numaralı rölikerler de ise bezeme unsuruna yer verilmemiştir. Rölikerler, 20 ile 35 cm arasında değişen ölçülere sahiptir.

Yukarıda da değinildiği üzere, araştırma dahilinde incelenen rölikerler, büyük oranda tahribata uğramıştır. Bu nedenden dolayı form ve teknik özellikler yönünden detaylı bir şekilde tanımlamak mümkün olmamıştır. Ancak söz konusu örneklerin şekillenmesine etki eden faktörler ve temsil boyutunda yüklendikleri anlam düşünüldüğünde, birer kutsal emanet taşıyıcısı olan bu eserlerin önemi daha da artmaktadır. Buldukları bölgede benzer ya da

farklı tipteki örneklerin sayıca az olması form ve teknik özellikler yönünden karşılaştırma olanağını güçleştirmektedir. Ancak makalenin konusunu teşkil eden rölikerlerin benzerlerine, İzlo Dağı'ndaki bir diğer doğu Süryani manastırı olan Mor Yoreth Aleksandroyo /Der Çepke Manastırı'nda rastlamak mümkündür³⁵. Manastıra ait kilisenin güneyinde yer alan ve Beth sohde³⁶ olarak adlandırılan mekânı anımsatan, dikdörtgen planlı beşik tonozla örtülmüş yapıda kutsal emanetlere yer verilmiştir. Yapının doğu duvarında bulunan üç adet niş içerisinde rölikerler yerleştirilmiştir. Akroter tarzında kapaklara sahip lahit benzeri bir form sergileyen bu örnekler, tahrip edilmiş durumdadır (G. 20-21).

Görsel 20: Mor Yoreth Aleksandroyo /Der Çepke Manastırı'nda bulunan röliker örnekleri 1 (Tahsin Korkut).

Görsel 21: Mor Yoreth Aleksandroyo /Der Çepke Manastırı'nda bulunan röliker örnekleri 2 (Tahsin Korkut).

35 Manastırın güncel durumu için bkz. Stuart Blaylock, "Mor Yoreth Aleksandroyo Manastırı/ Der Çepke" *Tur'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası* içinde, haz. Elif Keser Kayaalp, (Kültürel Mirası Koruma Derneği, 2022), 51-56.

36 Süryani kiliselerinde genellikle kduşkudşinin kuzeyinde, azizlerin röliklerini içeren odaya verilen isimdir. Bkz. Kayaalp, *Tur'Abdin'in Risk Altındaki*, 224.

Bünyesinde röliker barındıran bir diğer yapı ise Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'ne ait kompleks içinde yer alan, Mor Yakub'a adanmış kilisedir. Mimariye bağımlı olarak şekillendirilmiş olan farklı boyutlardaki rölikerler, kilisenin beden duvarlarına yerleştirilmiş vaziyettedirler. Söz konusu rölikerlerden dört tanesi yuvarlak kemerli bir niş içerisine alınmıştır. Farklı ebatlardaki bu rölikerlerin çatı benzeri kapakları, akroterler ile belirginleştirilmiştir. Ayrıca gövde kısımlarının yüzeyi, genelde kabartma tekniğinde yapılmış silmeler ile hareketlendirilmiştir (G. 22).

Görsel 22: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi bünyesinde yer alan Mor Yakup Kilisesi'ne ait röliker örnekleri 1 (Evin Telli'den).

Kilisedeki bir başka örneğimiz ise duvara gömülü halde konumlandırılmıştır. Eserin kapak şekli diğer rölikerler ile benzerlik arz etmektedir. Gövde kısmı madalyon içerisine alınmış bir haç motifi ile bezenmiştir. Bu yönüyle farklılık sergilediği ifade edilebilir (G. 23).

Görsel 23: Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi bünyesinde yer alan Mor Yakup Kilisesi'ne ait röliker örnekleri 2 (Evin Telli'den).

Nusaybin'in Beyazsu/ Nabula Köyü'nde yer alan Deyro d-Mošok Manastırı'na ait kilisenin kalıntıları arasında yer alan rölik nişi, kutsal emanet kültürünün bu yapıda da uygulandığını kanıtlar niteliktedir. Rölik nişi, kilisenin kuzey cephesindeki iki kemeri taşıyan payenin yüzeyinde yer almaktadır (G. 24).

Görsel 24: Deyro d-Mošok Manastırı'na ait kilisenin kalıntıları arasında yer alan rölik nişi.

Kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında, rölik kültürünün uygulandığı Doğu Süryanilerine ait manastırların varlığı bilinmektedir. Temsiliyet noktasında önemli sayılabilecek bir manastır olan Mor Aho/Bnoyel/Deyro da Fnonth/Der Pum/Der Pu'e Manastırı'nda bahis geçen yapılar arasında yer almaktadır. Palmer'in aktardığına göre, Romalı komutan Demetrius, manastıra bağışta bulunmuş ve hatırası için dokuz arcosolia³⁷ içeren kesme taş malzemeden inşa edilen bir mezar yapısı ve kemiklerin saklanacağı bir oda inşa edilmesini emretmiştir. Ayrıca Palmer, Mor Aho'nun Konstantinopolis'ten getirdiği Kutsal Haç'ın parçalarının yerleştirildiği ve bu azizin adıyla anılan manastırların olduğundan söz etmiştir. Ancak bölgeyi ruhani olarak koruduğuna inanılan bu röliklerin söz konusu manastırda olabileceğinden söz etmiştir³⁸.

Günümüzde kutsal emanetlerin muhafaza edildiği röliklere ait izler bulunamamış olsa da söz konusu yapılar topluluğunda, aziz kültüne göre şekillenmiş olabilecek bir mekân olgusu ve litürjik işleve sahip kutsal emanetlerin varlığından söz edilmektedir. Bell ve Mango, Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'na ait kilisede Mor Yuhannon ve annesine ait mezar nişlerinin varlığından söz etmektedir³⁹. Ancak Sinclair ve Sebastian Brock'a ait kaynaklarda ise bölgede yaşamış bir diğer önemli aziz Mor Sallara'nın annesine ait mezarın manastırın bünyesinde olabileceği ifade edilmiştir⁴⁰. Her iki durumda da Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'nın aziz

37 Kemerli bir niş içine yerleştirilen bu mezar yapısı için bkz. Güzin Bilir, "Anadolu'da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile Olan İlişkileri" (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020), 118- 125; Ebru Fatma Fındık, "Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Arkosolium Tipi Bir Mezar", *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, içinde, haz. Sema Doğan ve Ebru Fatma Fındık (İstanbul: Homer, 2018), 577-610.

38 Mesut Dinler, "Mor Aho Manastırı/ Bnoyel/ Deyro da Fnonth/ Der Pum/ Der Pu'e", *Tur'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası* içinde, haz. Elif Keser Kayaalp, (Kültürel Mirası Koruma Derneği 2022), 105, 107.

39 Bell ve Mango, *The Churches and Monasteries*, 5.

40 Sinclair, *Eastern Turkey*, 348; Brock, *Notes on Some Monasteries*, 13.

ve martyr kültüne göre şekillenen mekanlara ev sahipliği yapmış olma olasılığı ve bünyesinde barındırdığı rölikerler, Doğu Süryanilerine ait manastırda rölik kültürünün aziz ve martyr kültü ile olan ilişkisine atf yapar niteliktedir.

İncelemiş olduğumuz rölikerlerin, bünyesinde yer aldıkları yapıya konumlanma şekilleri form özelliklerine de yansımıştır. Küçük birer lahiti andıran bu kutsal emanet taşıyıcılarının genel form özellikleri, çok belirgin değildir. Ancak Anadolu'nun yanı sıra Dünya genelinde çeşitli müze ve koleksiyonlarda bulunan bazı örnekler ile kullanılan malzeme ve teknik dışında kapak veya gövde formu açısından da birtakım benzerlikler arz etmektedirler. Çalışma kapsamında irdelenmiş olduğumuz aziz ve martyr kültürünün şekillendirdiği yerleşim yerlerinin varlığı bilinmektedir. Bulduğumuz coğrafyada söz konusu duruma verilebilecek örneklerin başında kuşkusuz Diyarbakır'ın Silvan ilçesi gelmektedir. Tarihi süreç boyunca bölge çeşitli isimler ile anılmıştır. Bu isimlendirmelerden en bilinenleri Meyyâfârikîn⁴¹ ve Martyropolis'tir⁴².

Gertrude Bell'in 1911 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği geziler esnasında Silvan'da fotoğraflamış olduğu ve sonrasında Diyarbakır'daki müzeye nakledilen lahit formundaki taş röliker, Manastırdaki örnekler ile karşılaştırılabilir. Bell'in görüntülemiş olduğu rölikerin, incelemiş olduğumuz örnekler ile kapak kısmı yönünden benzerlikler sergilediği ifade edilebilir. Rölikerin çatı formundaki kapağında akroterlere yer verilmiştir. Manastırdaki rölikerlerden farklı olarak gövde kısmında madalyon içerisine alınmış bir haç motifi bulunmaktadır (G. 25).

Görsel 25: Silvan'da yer alan ve Diyarbakır Müzesi'ne nakledilen röliker örneği (Gertrude Bell'in arşivinden).

41 Ortaçağ İslam dünyasının önemli siyaset ve kültür merkezlerinden biri olan şehir için bakz. Mustafa Alican, "Meyyâfârikîn İsmi Üzerine Bir Soruşturma", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVII*, (1), (2012), 12-15

42 Erken Hıristiyanlık -Bizans döneminde, 4. yüzyılın sonu- 5. yüzyılın başında, Bizans ve Sasani devletlerinin doğu sınır hattında yer alan kent için bkz. Amina Kaya, "Erken Bizans Döneminde Doğu Sınırında Kentleşme Politikası: Martyropolis", *Sanat Tarihi Yıllığı* 29, (2020): 133-135.

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'ndaki eserler ile kapak formu bakımından benzerlikler gösteren bir diğer örneğimiz ise Mardin Müzesi'nde açık teşhirde yer almaktadır. Çatı formundaki akroterli kapağa sahip rölikerin dikdörtgen şeklindeki gövde kısmının ön yüzünde madalyon içine alınmış bir haç motifi bulunmaktadır. Merkezdeki haçın her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş birer hayvan figürü dikkat çekmektedir. Bezemeler yüksek kabartma tekniğinde yapılmıştır (G. 26).

Görsel 26: Mardin Müzesi'nde açık teşhirde yer alan röliker örneği.

Mardin ve Diyarbakır Müzesi'ndeki örneklerle ek dışında, Adana, Tarsus, Silifke ve Taşucu Amfora Müzesi'ndeki lahit formu rölikerler de özellikle kapak formu açısından incelemiş olduğumuz 1 ve 4 numaralı rölikerler ile benzerlikler sergilemektedirler. Ayrıca Silifke ve Adana Müzesi'nde yer alan birer adet rölikerin boyutları düşünüldüğünde duvar nişinde yer almış olabilecekleri ihtimali düşünülmektedir⁴³. Tokat Müzesi'ne ait 585/1 ve 74-34-74 envanter numaralı iki röliker, form ve teknik özelliklerin yanı sıra kullanılan malzeme açısından da tanımlamaya çalıştığımız örnekleri anımsatmaktadır⁴⁴. Kahramanmaraş Müzesi'nde bulunan 272-273 envanter numarası ile kayıtlı rölikerin, çatı formuna sahip akroterli kapağı ile Mor Yuhannon Manastırı'ndaki 1 ve 4 numaralı rölikerlerin kapak kısımları benzeşmektedir⁴⁵.

Yurt dışındaki bazı müze ve sanat koleksiyonlarının bünyesinde yer alan rölikerler, boyutları ve kapak formları dikkate alındığında, manastırda bulunan rölikerler ile karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Amerika'nın Wisconsin Üniversitesi'ne ait Milwaukee Sanat Galeri'de sergilenmekte olan röliker, akroter tarzında kabartmalara sahip çatı şeklindeki kapağı ve boyutları açısından tanımlamaya çalıştığımız örnekler ile benzer yönler teşkil etmektedir⁴⁶.

43 Aydın, Hristiyan Dinindeki Martir, (G. 2-9-10-11) 81-82.

44 Semavi Eyice, "Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları", *Sanat Tarihi Yıllığı VIII* (1979), (G. 21- 22), 79-80.

45 Aydın, Türkiye Müzeleri, (G. 9-10-11), 20-21.

46 O'Connor, "An Early Christian Reliquary", (G.5), 51.

Bulgaristan Arkeoloji Müzesi'ndeki akroterli ve çatı formlu kapağa sahip röliker, boyutları yönünden de söz konusu kutsal emanet taşıyıcılarını hatırlatmaktadır⁴⁷.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, muhafaza ettikleri kutsal emanetin niteliğine ve boyutuna göre değişebilen rölikerler, konumlandırıldıkları yer açısından da çeşitli formlara sahip olabilmektedirler. Farklı zaman dilimlerinde şekillendirilmiş olan özellikle de taş ve mermer gibi malzemelerin kullanıldığı örnekler, en azından kapak formları ve akroter tarzındaki kabartmaları ile üslup açısından değerlendirme ve karşılaştırma imkânı sunmaktadırlar.

Sonuç

Hristiyan teolojisi açısından önemli bir temsil aracı haline dönüşen aziz ve martır kültürünün Anadolu Coğrafyasında birçok örneğine rastlamak mümkündür. Taşınmaz kültür varlığı yönüyle olduğu kadar, çok sayıda taşınır kültür varlığı ile de söz konusu kutsal emanet muhafazaları somut anlamda biçimlendirilmişlerdir. Rölik kültüne bağlı şekilde gelişim göstermiş olan rölikerler, oldukça zengin bir tipoloji sergilemişlerdir. İnancın kutsiyet atfettikleri değerli kalıntılar, ebat ve türlerine göre muhafaza edilmiştir. Form ve teknik özellikler göz önünde bulundurulduğunda, geniş bir yelpaze sunan rölikerlerin kullanılan malzeme bakımından da çeşitlilik arz ettiği vurgulanabilir. Kutsal emaneti saklama amacına uygun şekillenen rölikerler, bünyelerinde barındırdıkları emanetler ile bütünleşmiş ve aldıkları bazı isimler de buna paralel bir şekilde gelişim göstermiştir. İnancı uğruna hayatını feda etmiş olan martır ya da azizler, Hristiyan dini mimarisinin şekillenmesinde etkin bir rol oynamışlardır. Doğu Hristiyanlığında ve dolayısıyla Süryanilerde de aziz kültü geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı'nda görülen rölikerler, martır ve aziz kültürünün somut birer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede yer alan bir diğer manastır örneği olan Mor Yoreth Aleksandroyo Manastırı'nda da benzer örneklere yer verilmiştir. Rölik kültü bağlamında biçimlendirilen kutsal emanet muhafazaları, Doğu Süryanilerine ait her iki manastırda da mimariye bağımlı birer unsur olarak şekillenmiştir. Ancak söz konusu manastırlarda yer alan rölikerler, buldukları komum itibarıyla farklı işlevlere sahip mekanlara yerleştirilmişlerdir. Mor Yoreth Aleksandroyo Manastırı'ndaki rölikerler, Süryaniler tarafından Beth sohde olarak adlandırılan ve kutsal emanet taşıyıcılarına yönelik inşa edilen bir mekânda yer almaktadırlar. Bunun aksine Mor Yuhannon Manastırı'ndaki rölikerler, kilisenin narteks kısmında muhafaza edilmişlerdir. Bölgede benzer bir örneğine rastlamadığımız bu uygulama, iki farklı sorunsalı da beraberinde getirmektedir. Öncelikle rölikerlerin buldukları mekân, sonrasında ise yapım tarihleri. Manastırın tarihi süreç boyunca geçirmiş olduğu onarımlar, mimarinin de kısmen değişmesine yol açmıştır. Çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen tamirat ve eklemeler kompleksin genel plan şemasına da yansımıştır. Bu düzenlemeler neticesinde manastırdaki yapıların orijinal dokusunu belirlemek güçleşmiştir. Kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda narteks bölümünün de kısmen yenilenen mekanlar arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

47 Cynthia Hahn, *The Reliquary Effect Enshrining the Sacred Object* (China: Reaktion Books, 2017), G.24, 67.

Kilisede meydana gelen değişimler rölikerlerin günümüzdeki mevcut konumlarında da belirleyici birer unsur olarak düşünülebilir. Manastırın inşasından bu yana sürdürülen faaliyetler, kutsal emanet taşıyıcılarının buldukları mekâna, farklı bir zaman diliminde eklenmiş olabilecekleri ihtimalini de doğurmaktadır. Yukarıda sözü edilen süreçler, rölikerlerin narteks bölümünde bulunma sebeplerinin yanı sıra kronolojik açıdan hangi tarih aralığına ait oldukları konusunu belirsiz kılmaktadır. Manastırın inşa tarihçesine yönelik ortak bir görüşün belirlenememiş olması, eserlerin tarihlendirilmesi konusunda karşılaşılan bir diğer zorluk olarak nitelendirilebilir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, rölikerlerin manastırın orijinal dokusunda yer almayıp, daha geç bir tarihte narteks bölümünde uygulanan yenileme çalışmaları sonrasında, mekâna eklendiği kanısına varmamızı sağlamıştır.

Manastırın bünyesindeki rölikerlerin mimari unsurlar ile bütünlük arz etmesinin yanı sıra küçük boyutlara sahip birer lahit formunda yapılmış oldukları vurgulanabilir. Kapak kısımlarının form özellikleri ve akroter tarzındaki kabartmalar, Anadolu’da ve Dünyanın çeşitli bölgelerinde şekillendirilmiş olan lahit formu rölikerler ile ortak bazı özellikler olarak ifade edilebilir. Mor Yuhannon Manastırı’ndaki rölikerlerin büyük oranda tahrip edilmiş olması form ve teknik özelliklerini tanımlamayı güçleştirmektedir.

Rölikerlerin duvar nişlerine yerleştirilmiş olmaları, boyutlarını yaklaşık olarak 25 ile 30 cm arasında sınırlandırmıştır. Ayrıca rölikerlerin müstakil bir şekilde biçimlendirilmemiş olmaları da form ve teknik özelliklerini belirleyen diğer bir unsuru teşkil edebilir. İnşa malzemesi olarak kireç taşının yoğun şekilde kullanıldığı bölgede, mimariye bağımlı bir tipoloji sergileyen rölikerlerde de yerel ustalar tarafından kireç taşı tercih edilmiştir.

Rölikerler teknik bakımından çok ince bir işçiliğin ürünü sayılamazlar. Bezeme programı yönünden genel olarak sade bir görünüm arz etmektedirler. Bölgede yer alan Doğu Süryanilerine ait diğer bazı manastırlarda da aziz ve rölik kültürünün bulunuyor olması, hatta Beth sohde olarak adlandırılan kutsal emanet taşıyıcılarının bulunduğu mekanların varlığı, Süryanilerde de aziz ve martyr kültürünün önemli bir yer teşkil ettiğinin kanıtı olarak gösterilebilir.

Teşekkür: Çalışma esnasında söz konusu rölikerler ile karşılaştırma açısından birtakım benzerlikler arz eden örneklerin paylaşımı noktasında destek sağlayan; Mardin Müzesi Müdürlüğü’ne ve çalışanlarına, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Tahsin KORKUT’a, Dr. Evin Telli’ye ve ayrıca rölikerlerin çizimlerini gerçekleştirmeye adına yardımlarını esirgemeyen mimar Leman APSUR’a teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akyüz, Gabriyel. *Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi*. Mardin: 1998.
- Alican, Mustafa, "Meyyâfârikîn İsmi Üzerine Bir Soruşturma", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVII*, (1), (2012).1-21.
- Altun, İmrana, Feride. "Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemine Ait Bronz Haçlar". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1* (2020): 133-151.
- Altan, Barış. "Mor Yuhannon Tayyoyo Manastırı", *Tur 'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası* içinde, haz. Elif Keser Kayaalp. Kültürel Mirası Koruma Derneği, 2022.
- Aydın, Ayşe. "Türkiye Müzeleri'ndeki Suriye Tipi Rölikerler", *Sanat Tarihi Dergisi XVIII* (2009):1- 23.
- Aydın, Ayşe. "Hıristiyan Dinindeki Martir-Aziz ve Rölik Kültürünün Kilikya-Isaurya Bölgesi Hıristiyanlığına Yansımaları", *OLBA XVII* (2009): 63-82.
- Aydın, Ayşe. *Lahit Formlu Rölikerler*. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2011.
- Aydın, Ayşe. "İzmir Arkeoloji Müzesi ile Tarih ve Sanat Müzesi'nde Bulunan Ampullalar". *OLBA XXIII* (2015): 487-513.
- Gertrude Bell- Mundell Mango. *The Churches And Monasteries Of The Tur 'abdin*, London. (1982).
- Bilir, Güzin. "Anadolu'da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile Olan İlişkileri." Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Blaylock, Stuart. "Mor Yoreth Aleksandroyo Manastırı/ Der Çepke". *Tur 'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası*, hazırlayan Elif Keser Kayaalp içinde 51-56. Kültürel Mirası Koruma Derneği, 2022.
- Banai, Noga, Galit. "The Trophies of the Martyrs An Art Historical Study of Early Christian Silver Reliquaries". *Oxford Studies In Byzantium*, hazırlayan James Howard-Johnston Elizabeth Jeffreys Marc Lauxtermann vd. içinde 1-186. Oxford University Press, 2008. 38-95.
- Braun, Joseph, Von. *Die Reliquare Des Christlichen Kultes Und Ihre Entwicklung*. Herder& Co. Gmbh. Verlagsbuchhandlung,1940.
- Brock, Sebastian. "Notes on Some Monasteries on Mount Izla", *Abr-Nahrain 19*. 1980.
- Brock, Sebastian. "Tur' Abdin- a Homeland of Ancient Syro-Aramaean Culture". *Turabdin*, hazırlayan Hans Hollerweger içinde 20-25. Linz: Rudolf Trauner 1999.
- Buyruk, Hasan. "Silifke Müzesindeki Haç Röliker". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 33* (2014): 504-512
- Bynum, Walker, Caroline ve Paula, Gerson. "Body-Part Reliquaries and Body Parts in the Middle Ages". *The University of Chicago Press on behalf of the International Center of Medieval Art 36* (1997): 2-7.
- Mesut Dinler, "Mor Aho Manastırı/ Bnoyel/ Deyro da Fnoth/ Der Pum/ Der Pu'e". *Tur 'Abdin'in Risk Altındaki Süryani Mimari Mirası*, hazırlayan Elif Keser Kayaalp içinde 105-107. Kültürel Mirası Koruma Derneği, 2022.
- Eco, Umberto. *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*. Çeviren Kemal Atakay. İstanbul: Can, 2021.
- Elyiğit, Ufuk. "Bursa Arkeoloji Müzesi'ndeki Madeni Haç Örnekleri." *Art-Sanat 18* (2022):173-200.
- Eyice, Semavi. "Rölik Mahfazaları Hakkında Bir Kitap ve Bu Münasebetle Anadolu'dan Bazı Rölik Mahfazaları." *Sanat Tarihi Yıllığı VIII* (1979): 57-94 (G. 21- 22).
- Ferrari, C., Michele. "Gold und Asche. Reliquie und Reliquiare als Medien in Thiofrid von Echternachs Flores epytaphii sanctorum." *Reliquiare im Mittelalter*, hazırlayan Herausgegeben von Bruno Reudenbach und Gia Toussaint içinde 61-74. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2011.

- Fındık, Fatma, Ebru. "Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Arkosolium Tipi Bir Mezar.", *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, hazırlayan Sema Doğan ve Ebru Fatma Fındık içinde 577-610. İstanbul: Homer, 2018.
- Flusin, Bernard. "Dini Hayat Dünyada Hıristiyanlar- Manastır Hayatı", *Bizans Dünyası*. Çeviren Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı, 2019):237-271.
- Grabar, Andre. *Martyrium Recherches Sur Le 'Culte Des Reliques Et L'art Crëttën-Antioce*. Paris: Collège De France 1, Place Marcelin-Berttielot,1946.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: 2017.
- Hahn, Cynthia. "What Do Reliquaries Do for Relics?", *NUMEN* 57 (2010): 284-316.
- Hahn, Cynthia. *The Reliquary Effect Enshrining the Sacred Object*. China: Reaktion Books, 2017), G.24
- Harnickova, Kateřina. "Between East And West: Bohemian Reliquary Pectoral Crosses As Testimony To Religious And Cultural Exchange.", *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe Archaeological and Historical Evidence II*, hazırlayan Maciej Salomon, Marcin Wołoszyn, Alexander Musin, Perica Špearh içinde 1-15. Kraków – leipzig – rzeszów – Warszawa, 2012.
- Hostetler, Alan, Bradley. "The Function of Text: Byzantine Reliquaries with Epigrams, 843-1204." Doktora Tezi, Florida State University College of Fine Arts, 2015.
- Eroğlu, Özkan. *Plastik Sanatlar Sözlüğü*. İstanbul: Tekhne, 2013.
- Kalinowski, Anja. *Frühchristliche Reliquiare im Kontext von Kultstrategien, Heilserwartung und sozialer Selbstdarstellung*. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2011.
- Kartopu, Yıldırım, Ayşe. "Erken Dönem Kilise Babalarından Aziz Polycarp'ın Hıristiyanlık Anlayışı ve Hıristiyan İlahiyatına Etkisi." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2018): 205-224.
- Kaya, Amina," Erken Bizans Döneminde Doğu Sınıırında Kentleşme Politikası: Martyropolis", *Sanat Tarihi Yıllığı* 29, (2020): 129-144.
- Kayaalp, Keser, Elif. *Churh Architecture of Late Antique Nothern Mesopotamia*. London: Oxford University Press, 2021.
- Klauser, Theodor. "Christlicher Märtyrerkult, Heidnischer Heroenkult ve Spätjüdische Heiligenverehrung." *Arbeitsgemeinschaft Für Forschung Des Landes Nordrhein-Westfalen Geisteswissenschaften*, içinde 27-38 Wiesbaden : Springer Fachmedien, 1960.
- Koch, Guntram. *Frühchrisdiche Kunst Eine Einführung*. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1995.
- Koch, Guntram. *Erken Hıristiyan Sanatı*. Çeviren Ayşe Aydın. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2007.
- Koçyiğit, Oğuz. "Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları.", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2018): 110-121.
- Bernhard Kötting, *Der stühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, Springer Fachmedien Wiesbaden, 1965.
- Lake, Kirsopp. *The Apostolic Fathers*. London: Wilham Heinemann New York G. P. Putnam's Sons,1919.
- Madrigal, Marc. *Kilise Babaları* Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2015.
- Metin, Hüseyin. "Burdur Müzesi'nden Bir Röliker Haç." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2019): 413-418.
- Mietke, Gabriele. "Monumentalisierung Christlicher Heiliger in Kilikien in Frühbyzantinischer Zeit." *OLBA* XVII (2009): 117-140.

- Musurillo, Herbert. *The Acts Of The Christian Martyrs*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 2000.
- Özdemir, Hicran ve Gökçen K. Öztaşkın. “Denizli Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup.” XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu’nda sunulan bildiri, Pamukkale, 14-16 Ekim 2019.
- Palmer, Andrew. *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur Abdin*. Cambridge, 1990.
- Pitarakis, Brigitte. *Les Croix-Reliquaries Pectorales Byzantines En Bronze*. Paris: Picard, 2006.
- Roberts, Alexander, James Donaldson ve A. Cleveland Coxe. *Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325*. Newyork: Charles Scribner’s Sons, 1913.
- Sandin, Karl. “Liturgy, Pilgrimage, and Devotion in Byzantine Objects”, *The University of Chicago Press on behalf of the Detroit Institute of Arts* 67 (1993): 44-56.
- Sinclair, Alan, Thomas. *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*. London: Pindar Press, 1989.
- Sözen, Metin ve Uğur Tanyeli. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi, 2015.
- Turani, Adnan. *Sanat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi, 2020.
- Villard de, Monneret, Ugo. *Mezopotamya Mimarisinde Kutsal Mekanlar*. Çeviren Arusyak Özfuruncu. İstanbul: Yaba, 2012.
- Wilmshurst, David. *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318-1913*. Leuven: Peeters, 2000.
- Wittekind, Susanne. *Zur Bedeutung Von Reliquiaren In Der Frühmittelalterlichen Liturgie* 2013.

Görsel Kaynakça/Visual References

G. 25: <https://gertrudebell.ncl.ac.uk/p/gb-3-1-19-1-199>